

AZƏRBAYCANDA İNSAN KAPİTALININ İNKİŞAFINA İNVESTİSİYA QOYULUŞU SƏMƏRƏLİLİYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

AYSEL BƏDƏLZADƏ

*Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universitetinin
doktorantı*

E-mail: ayselbedelzade9@gmail.com

Qeyd edək ki, insan kapitalı insanların əmək qabiliyyətini artırmaq məqsədi ilə onlara qoyulan investisiyaların məcmusudur. İnsan kapitalının köməyi ilə həyat təminatının və fəaliyyətinin bütün sahələrinin həyat keyfiyyətinə və əmək məhsuldarlığına töhfə verilir. Müasir şəraitdə inkişafın əsas amilini təşkil etdiyi üçün bütün cəmiyyət insan kapitalının formalaşmasında maraqlıdır. Müəyyən bir fərdin bilik və bacarıq səviyyəsinin artırılması onun gəlirinin artırılması üçün ilkin şərtədir. İnsan kapitalı məhsuldar amil kimi səmərəlilik dərəcəsinə görə üç növə bölünə bilər: müsbət (yaradıcı), mənfi (dağıdıcı) və passiv. Müsbət insan kapitalı yığılmış insan kapitalıdır ki, ona qoyulan sərmayədən, eləcə də artım və inkişaf proseslərindən faydalı gəlir əldə etməyə imkan verir. Mənfi insan kapitalı yığılmış insan kapitalının ona qoyulan investisiyadan iqtisadiyyat və cəmiyyətə heç bir önəmli gəlir gətirməyən, o cümlədən əhəlinin yaşayışının yaxşılaşdırılmasına, fərdin və cəmiyyətin inkişafına mane olan hissəsidir. Passiv insan kapitalı ölkənin və ya iqtisadiyyatın inkişaf proseslərinə heç bir töhfə verməyən, əsasən maddi nemətlərin istehlakına yönəlməmiş insan kapitalıdır.

Məlumdur ki, rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafı dövründə insan kapitalı problemi xüsusilə aktuallaşmış. Sürətlə dəyişən dünya bəşər cəmiyyəti üçün getdikcə daha çox problem yaradır. Rəqəmsal transformasiya çərçivəsində istənilən dövlətin mütərəqqi inkişafının əsasını sonsuz bilik və bacarıq potensialına malik insanlar təşkil edir. Bir ölkənin təbii sərvətləri və maliyyə resursları ola bilər. Amma insan kapitalının inkişafı yüksək səviyyədə olmasa, bunun heç bir önəmi olmaz. Əmək prosesinin rəqəmsallaşması insan kapitalının bir qrup formalarının inkişafına kömək edir: 1) intellektual kapital; 2) təşkilati kapital; 3) sosial kapital; 4) şəbəkə kapitalı [1, s.359].

İntellektual kapital insan kapitalının bir növü, insanın elmi və yaradıcılıq fəaliyyətini, düşünmə qabiliyyəti, ixtiraçılıq və yaradıcılıq fəaliyyətini nəzərdə tutur. Şəbəkə kapitalı rəqəmsal dünyada xüsusi önəm daşıyır, çünki o, şəbəkələr daxilində qarşılıqlı əlaqə prosesində yaranan insan kapitalının formasıdır. Şəbəkə kapitalı əhəlinin imkanlarının bir

növ göstəricisidir, eləcə də müxtəlif növ şəbəkələrdən istifadə etməklə onların informasiya xidmətlərinə olan ehtiyaclarını reallaşdırmaq üsuludur. İnsan kapitalının əsas tərkib hissələrindən biri idarəetmə kapitalıdır ki, bu da insan kapitalının intellektual, mənəvi, əxlaqi nailiyyətlər daxil olmaqla yığılmış idarəetmə kadrlarının bir hissəsi kimi müəyyənləşdirilir. Sübut edilmişdir ki, müvafiq qurumlar şəklində idarəetmə bilikləri – idarəetmə institutları, inzibati qanunvericilik, təlimatlar, metodiki vəsaitlər, idarəetmə mədəniyyəti davamlı inkişaf üçün cəmiyyətin iqtisadi əsasını təşkil edir [2, s.155]. İqtisadiyyatın davamlı inkişafının formalaşmasında insan kapitalı önəmli rol oynayır və bərabərsizliyi azaltmağa, təhsil və səhiyyə xidmətlərinə çıxışı artırmağa və inklüziv iqtisadi artımı təşviq etməyə kömək edir. İnsan kapitalı rəqəmsal iqtisadiyyat üçün son dərəcə vacibdir, çünki insan resursları, bacarıqlar, səriştələr və biliklər olmadan texnologiya faydalı olmayacaqdır.

Azərbaycanda insan kapitalının inkişafı ilə bağlı strateji hədəflər ölkə Prezidentinin Fərmanı ilə 6 dekabr 2016-cı il tarixində təsdiq edilmiş strateji yol xəritəsində də yaxın və uzunmüddətli dövr üçün müəyyənləşdirilib. Strateji yol xəritəsinin strateji hədəflərindən birində qeyd olunur ki, insan kapitalı ölkənin qlobal bazarlara inteqrasiyasında, istehsal və xidmət sahələrinin rəqabət qabiliyyətinin, əmək məhsuldarlığının artırılmasında və iqtisadi artımın davamlı olmasında önəmli rol oynayır. Bu məqsədlərə nail olmaqdan ötrü bütün səviyyələrdə təhsilin keyfiyyətini yüksəltmək, kadr hazırlığı vasitəsilə işçilərin bilik və bacarıqlarının inkişafında fasiləsizliyi təmin etmək, ixtisaslı kadrlar hazırlamaq, müəssisələrdə tədqiqat və inkişafa investisiya qoyulmasını stimullaşdırmaq lazımdır. Bunlara əsaslanaraq Azərbaycanda iqtisadiyyatın inkişafının davamlılığı istiqamətində reallaşdırılacaq islahatların tərkib hissəsi kimi biliyin iqtisadiyyatda rolunun artırılması, fasiləsiz insan kapitalının inkişafı və onun məhsuldarlığının artırılması ilə bağlı tədbirlər görülməli və inkişafa hərtərəfli dəstək verilməlidir [3].

İnsan kapitalının inkişafı problemlərinin həlli məqsədilə investisiyaların bu sahəyə yönəldilməsi

vacibdir və belə yanaşma son nəticədə cəmiyyətə və ölkəyə xeyir verəcəkdir. Investisiyaların cəlb edilməsi mexanizmlərinin səmərəliliyi təkrar ictimai istehsal proseslərində də özünü göstərə bilər. İnnovativ inkişafın təmin edilməsi üçün investisiyaların davamlı cəlb edilməsi əsas şərtlərdən biri kimi qəbul edilməlidir. Bu baxımdan, milli iqtisadiyyatın innovativ və cəmiyyətin tarazlı inkişafının əsas amili kimi insan kapitalının rolu ön plana çıxır [4, s.15]. Qabaqcıl dünya ölkələrində insan kapitalına investisiyalar ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin və iqtisadi artımın gücləndirilməsinin əsas amilidir. Həmin kapitalın qorunub saxlanması və toplanması ölkə iqtisadiyyatının inkişafının davamlılığına nail olmağa imkan verir. İnsan kapitalına investisiyalar işçilərin məhsuldarlığının artırılması ilə bağlı olan xərcləri təmsil edir və fərdi kapital daşıyıcılarının və bütövlükdə cəmiyyətin gələcək gəlirlərinin artmasına töhfə verir.

İnsan kapitalına yönəlik investisiyaları maddi və qeyri-maddi olmaqla iki qrupa bölürlər: Maddi investisiyalar uşaqların doğulması, onların tərbiyəsi, habelə insanın formalaşması və inkişafı ilə bağlı xərclərdir. Qeyri-maddi investisiyalara ümumi təhsil və xüsusi hazırlıq, tibbi xidmət və s. daxildir. İnsan kapitalına yönəlik investisiyalar digər kapital formalarına qoyulan investisiyalardan daha çox fayda verir. Bu, ilk öncə, həmin investisiyaların məhsuldarlığının artmasına töhfə verməsi və buna görə insanın, onun işəgötürəninə və bütövlükdə cəmiyyətin gəlirini müəyyənləşdirməsi ilə bağlıdır.

İnsan kapitalına yönəlik investisiyalar müəyyən xüsusiyyətlərə malikdir, çünki onların qaytarılması insanın ömrünün uzunluğundan asılıdır və insana qoyulan hər investisiyanı insan kapitalına investisiya adlandırmaq olmaz. Məsələn, cinayət xarakterli tədbirlərlə bağlı fəaliyyətlərə xərclər insan kapitalına yönəlik investisiyalar deyil, çünki onlar sosial cəhətdən uyğun olmayan və cəmiyyət üçün zərərliyə. Bundan əlavə, insana yönəlik investisiyaların xarakteri və növləri milli, mədəni, tarixi xüsusiyyətləri və ənənələri ilə müəyyənləşdirilir. Hazırda bu sahədə dövlətin rolu kifayət qədər böyükdür. Dövlət bu sahədə məcburi və həvəsləndirici tədbirlərə əl atır. Məcburi tədbirlərə hər kəs üçün məcburi tibbi profilaktik tədbirlər (peyvəndlər), təhsilin orta məktəb səviyyəsində icbari olması və s. daxildir. Lakin əsas tədbirlər həvəsləndirici tədbirlərdir [5, s.165].

Ümumiyyətlə, insan kapitalı biliklər iqtisadiyyatının inkişafı üçün zəruri şərt, bilik və ideyaların yaranması isə iqtisadi inkişafın əsasını təşkil edir.

Təhsil, sağlamlıq, tərbiyə, yaradıcılıq qabiliyyətlərinin inkişafı yüksək keyfiyyətli insan kapitalının formalaşması amilləridir ki, bu da gələcəkdə yüksək səviyyədə şəxsi və sosial gəliri və multiplikativ makroiqtisadi effekti təmin edəcəkdir. Multiplikativ effekti investisiyanın gözləniləndən daha çox məhsul verməsini təsvir edən bir anlayışdır [6, s. 12].

İnsan kapitalına yönəlik investisiyalardan investisiya effekti və istehlakçı effekti olmaqla iki növ effekti ayırd etmək olar. Investisiya effekti investisiya prosesi başa çatdıqdan sonra fərdin, müəssisənin və ya dövlətin əldə edə biləcəyi faydalarla əlaqələndirilir: artan məhsuldarlıq və qazanc, sağlamlıq vəziyyətinin yaxşılaşdırılması və s. İstehlakçı effekti investisiya prosesinin özündən faydalanmaqla əlaqələndirilir: təhsil və yeni biliklərin əldə edilməsi, sağlamlığın yaxşılaşdırılması və s. Deməli, insan kapitalı məqsədlərə çatmaq baxımından əsas resurslardan biri hesab oluna bilər.

İnsan kapitalının ölkə iqtisadiyyatının inkişaf faktoruna çevrilməsi məqsədilə yüksək texnologiyaların, təhsilin, elmin, elmi-tədqiqatların, mədəniyyətin və ümumən ETT-ni təmin edən hər şeyin inkişafına, fəaliyyətin genişləndirilməsinə önəmli dövlət investisiyaları lazımdır [7, s.16]. İnsan kapitalının formalaşması baxımından təhsil önəmli amildir və ona qoyulan investisiyalar gələcək gəlir mənbəyi kimi müəyyənləşdirilir. İnsan kapitalı nəzəriyyəsində belə bir fikir var ki, ən yüksək gəlir təhsilin ilk pillələrinə: məktəbəqədər, ibtidai, orta təhsilə sərmayə yatırıqda baş verir. Təhsil İnsan kapitalının inkişafında önəmli rol oynayan təhsil, onun köhnəlməsinin qarşısını alır və ETT-yə uyğun olaraq yeni biliklərə, təkmil təlimlərə, bacarıqlara yiyələnmək yolu ilə zənginləşməni stimullaşdırır. Bu səbəblər fasiləsiz təhsil sisteminin formalaşdırılması və mütəmadi olaraq təkmilləşdirmənin zəruriliyini əsaslandırır. Dövlət təhsil sisteminin əsas sərmayəçisidir, çünki bu cür xərclər sosial cəhətdən faydalıdır. Yüksək təhsilli vətəndaşların olmasında təkcə fərd deyil, bütövlükdə cəmiyyət də faydalanır. Bəzi ölkələrdə nə peşəsi, nə də müvafiq ixtisası olmayan işləyən gənclərin sayı artır və buna görə onlar yalnız az maaşlı və ixtisassız vəzifələrdə işləyə bilərlər. Belə şəraitdə insan kapitalının formalaşdırılması və ya artırılması problemlərini həll etmək qeyri-mümkündür, çünki bu cür iş qabaqcıl təlim tələb etmir və xüsusi qiymətləndirilmir.

Qeyd edək ki, ölkəmizdə dövlət büdcəsindən təhsilə ayrılan xərclərin davamlı artdığını görmək olar. Belə ki, bu xərclərin həcmi 2015-ci ildə 1605,1

milyon AZN olduğu halda, 2023-cü ilə qədər 2519,7 milyon AZN və ya 2,6 dəfə artaraq 4124,8 milyon AZN təşkil etmişdir. Əgər 2015-ci ildə büdcə xərclərinin ümumi həcmində təhsil xərcləri 9,0%, 2020-ci ildə 10,5%, 2022-ci ildə 11,5% təşkil etdiyi halda, 2023-cü ildə 11,3% təşkil etmişdir. Ali təhsilə investisiya cəlb etməyin müxtəlif yolları var, lakin hamısı son nəticədə eyni müsbət effekt verir. Təhsilə investisiya qoymaq yalnız təlim seminarlarına pul xərcləmək deyil. Təhsilə qoyulan investisiyaları üç böyük qrupa bölmək olar.

Hesab edirik ki, müasir dövrümüzdə bilik iqtisadiyyatında mövcud bacarıqlardan səmərəli istifadə edib onları gəlirə çevirən qalib gəlir. Məhz buna görə məhsuldar qüvvəyə, ETT-nin inkişafının əsasına və onun əsasında istehsalın səmərəliliyinin artmasına çevrilən elmə diqqət artır. Yüksək texnologiyalı sənaye sahələrinə investisiyalar yüksək-ixtisaslı işçilərin potensialının toplanmasını, onların əmək məhsuldarlığının artırılmasını, enerji tutumunun azaldılmasını və məhsulun keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin edir. Elmi tədqiqatlara və ali təhsilə ayrılan xərclər, biliyə qoyulan sərmayələr insan kapitalının inkişafı, iqtisadi tərəqqi, peşəkar yaradıcılığın aktivləşdirilməsi, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün həlledici amil hesab olunur. Deməli, iqtisadi siyasətdə dəyişikliklər tələb olunur ki, bunun da əsas istiqaməti insan kapitalının inkişafıdır.

Qloballaşma şəraitində elm və təhsilin sosial tərəqqi naminə artan roluna əsaslanan bilik iqtisadiyyatı sosial və iqtisadi inkişafın ən perspektivli modelinə çevrilir. Məhz buna görə dövlətin əsas prioritet vəzifəsi təhsilə, elmə, peşə hazırlığına, səhiyyəyə investisiyalar hesabına insan kapitalının inkişafı, gələcəkdə sabit makroiqtisadi effektin təmin edilməsi və qlobal çağırışlara operativ reaksiya verməkdir. İnsan kapitalının səmərəli şəkildə idarə olunması məqsədilə ETT-yə investisiya qoymaq insanların peşəkarlıq səviyyəsinin yüksəldilməsi baxımından zəmin yaradır. Belə ki, işçilərin iş yerində həvəsləndirilməsi, işin keyfiyyətinin yüksəldilməsi və idarəetmədə optimal təşkilati strukturun yaradılması üçün maddi və qeyri-maddi imkanların təklif edilməsi insan kapitalına yönəlik investisiyaların daha yüksək məhsuldarlıq gətirəcəyini nəzərdə tutur [8, s.94]. Səhiyyə sahəsindəki investisiyalar da qazançlı ola bilər, ancaq ümumiyyətlə belə bir layihənin qlobal xüsusiyyətini nəzərə alaraq, dövlət ümumiyyətlə onlarla məşğul olur. Çünki dövlət, millətin sağlam və səmərəli olmasını təmin etməkdə maraqlıdır. Səhiyyə sisteminə investisiyalar insan

kapitalının inkişafına və qorunub saxlanmasına qoyulan investisiyalar kimi müəyyənləşdirilir, çünki onlar müsbət nəticələrə gətirib çıxarır və xəstələnmənin azaldılması, eləcə də həyatın məhsuldar dövrünün artırılması hesabına əhalinin əmək qabiliyyətinin saxlanmasında ifadə olunur.

İnsan kapitalının bu komponentlərinin keyfiyyətlərinin inkişafına və təkmilləşdirilməsinə qoyulan investisiyaların məcmusu cəmiyyət üzvlərinin potensialını artırır. İnteraksiyalar və onların təhsil üçün effektivliyi məsələsi də dünya birliyində çox aktualdır. İnsan kapitalı problemi ilə bağlı tədqiqatların aparılması, insan kapitalına və xüsusən də təhsilə qoyulan investisiyaların qaytarılması son illərdə kifayət qədər adi hala çevrilib

Beləliklə, yuxarıda göstərilənlərə əsasən belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, bu gün insan kapitalına investisiyalar ölkənin inkişafında ən vacib rol oynayır. Bunlarla bağlı olaraq bir qrup məsələləri ümumiləşdirmişik və onlara diqqət yetirilməsini vacib hesab edirik:

– İnsan kapitalına investisiyaların səmərəli istifadəsi üçün ölkənin inkişafındakı əsas meyilləri, iqtisadi və coğrafi vəziyyəti öyrənmək, həmçinin xarici mühiti təhlil etmək lazımdır;

– İnsanın özündən, işlədiyi müəssisə və şirkətlərdən, bütövlükdə cəmiyyətdən insan kapitalına xeyli xərc tələb olunur ki, bu xərcləri qarşılamaq üçün insan kapitalına davamlı investisiyalar tələb olunur;

– Unutmaq olmaz ki, insana qoyulan bütün investisiyaları insan kapitalına yönəlik investisiyalar kimi tanımaq olmaz, bu kapitala qoyulan investisiyalar, şübhəsiz ki, insan əməyinin dəyərinin artmasına, həm də bu investisiyalar iqtisadiyyatın transformasiyasında ən önəmli amilə çevrilir, iqtisadi artıma və bütün iqtisadi sistemin innovativ inkişafına səbəb olur;

– İnteraksiyaların inkişafı və cəlb edilməsi və iqtisadi inkişaf baxımından əlverişli mühit yaratmaq üçün işlərin bir hissəsi olaraq əsas investisiya risklərinin azaldılması, sərmayələrin cəlb olunmasına şərait yaradan normativ bazanın inkişafı və institusional tənzimləmə zəruridir;

– İnsan kapitalına investisiyaların cəlb edilməsinin artması ölkənin strateji inkişaf prioritetlərinin həyata keçirilməsini təmin edə biləcək amil kimi qiymətləndirilməlidir və s.

Açar sözlər: *insan kapitalı, insan amili, insan kapitalının inkişafı, investisiya qoyuluşu, insan kapitalına investisiyalar, insan kapitalına investisiyaların səmərəliliyinin qiymətləndirilməsi.*

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Булах, И.В. Человеческий капитал в условиях цифровой трансформации и экономики знаний / И.В. Булах, В.В. Сапунова // Стратегия устойчивого развития в антикризисном управлении экономическими системами: Материалы VII Международной научно-практической конференции, – Донецк, – 08 апреля 2021, – с. 356-362.

2. Mirisaev, A.A. Investments in human capital as basis for development modern economy / A.A. Mirisaev, Kh. Sh. Kakhratopov // Инженерный бизнес: Сборник материалов I международной научно-практической конференции в рамках 18-й Международной научно-технической конференции, Минск, 01–02 декабря 2020 года. – Минск: Белорусский национальный технический университет, 2021. – р. 152-155.

3. Azərbaycan Respublikasının milli iqtisadiyyat perspektivi üzrə Strateji Yol Xəritəsi. – Bakı, 6 dekabr 2016.

4. Abdullayev, L.İ. İnsan kapitalından istifadənin səmərəliliyində investisiya-innovativ mexanizmlərin tətbiqi və statistikasının gücləndirilməsi istiqamətləri. *Audit* – 2019. № 4, Cild 26, – s.12 -23.

5. Ильясова, К.Х. Виды инвестиций в человеческий капитал и их эффективность / К.Х. Ильясова, З.К. Раджабова, М.С. Дадаева // Вестник Академии знаний. – 2021. № 42(1), – с. 164-166.

6. Манеров, Г.Н. Инвестиции в человеческий капитал - основа развития современной экономики / Г.Н. Манеров, Е.А. Денисенко // Инновационные технологии в машиностроении, образовании и экономике. – 2018. – Т. 13, № 1-1(7), – с. 11-14.

7. Гридин, А.И. Способы повышения эффективности инвестиций в человеческий капитал / А.И. Гридин // Евразийский союз ученых. – 2020. № 12-7(81), – с. 15-17.

8. Cəfərova N.B. İnsan kapitalı yaradıcılıq və sitəsi kimi. *Audit*, 2022, 3 (37), s. 93-102.

Айсель Бадалзаде

Докторант Азербайджанского государственного университета нефти и промышленности

E-mail: ayselbedelzade9@gmail.com

Оценка эффективности инвестиций в развитие человеческого капитала в Азербайджане

РЕЗЮМЕ

В статье оценены проблемы и эффективность инвестирования в развитие человеческого капитала в Азербайджане. С этой целью определены и систематизированы приоритеты развития человеческого капитала. Обоснована важность формирования и развития человеческого капитала. Рассмотрены оценка человеческого фактора, эффективное использование интеллектуальных ресурсов и решающая роль человека в современном обществе и экономике. Была подчеркнута стратегическая важность инвестиций в обеспечении развития человеческого капитала. Даны предложения о роли и значении инвестиций в обеспечения развития человеческого капитала в Азербайджане в ближайшем будущем.

Ключевые слова: человеческий капитал, человеческий фактор, развитие человеческого капитала, инвестиции, инвестиции в человеческий капитал, оценка эффективности инвестиций в человеческий капитал.

Aysel Badalzade,

Doctoral student of Azerbaijan State Oil and Industry University,

AZ 1010, Azadlig avenue. 34, Baku, Azerbaijan

E-mail: ayselbedelzade9@gmail.com

**Assessing the effectiveness of investments in human capital development in Azerbaijan
SUMMARY**

The article assesses the problems and efficiency of investing in human capital development in Azerbaijan. For this purpose the priorities of human capital development are defined and systematised. The importance of formation and development of human capital in modern times has been substantiated. Evaluation of human factor, effective use of intellectual resources, decisive role of man in modern society and economy are considered. The strategic importance of sustainable investment in ensuring human capital development was emphasised and assessments were made in this regard. Suggestions were made on the role and importance of investments in order to ensure human capital development in Azerbaijan in the near future.

Keywords: human capital, human factor, human capital development, investment, investment in human capital, assessment of human capital investment efficiency.